

ספר הכוזרי

ר' יהודה הלוי

תרגום יהודה אבן תיבון

מאמר ראשון

א אמר יהודה בן שאול ז"ל, אמר המחבר: שאול שאולו אותי על מה שיש אתי מן הסענות והתשובות על החולקים עלינו מן הפילוסופים ואנשי התורות, ועל המינים החולקים על המון ישראל, וזכרתי מה ששמעתי קבר מטענות החבר אשר היה אצל מלך כוזר הנקנס בדת היהודים היום כארבע מאות שנה כאשר נזכר ונודע בספרי דברי הימים, כי נשנה עליו חלום פעמים רבות כאלו מלאך מדבר עמו ואומר לו: "פונתך רצויה אצל הבורא אבל מעשך איננו רצוי".

והוא היה משתדל מאד בתורת הפוזר עד שהיה משמש בעבודת הדין והקרבנות בעצמו בלב שלם, וכל אשר היה משתדל בפעשים ההם, היה המלאך בא אליו בלילה ואומר לו: "פונתך רצויה ומעשך איננו רצוי", וגם לו זה לחקר על האמונות והדתות והתורה בסוף הוא ועם רב מהפוזרים, והיו מטענות החבר מה שנתישבה נפשי עליהם והספיקו לדעת. וראיתי לכתב הדברים ההם כאשר נפלו והמשפילים בינו. – אמרו כי כאשר ראה מלך כוזר בחלומו כי כונתו רצויה אצל הבורא אבל מעשהו אינו נרצה וצוהו בחלום לבקש המעשה הנרצה אצל הבורא, שאם פילוסוף אחד על אמונתו. ואמר לו הפילוסוף: אין אצל הבורא לא רצון ולא שגאה כי הוא נעלה מכל החפצים ומכל הפגנות, כי הפגנה מורה על חסרון המכון וכי השלמת פונתו שלמות לו ובעוד שלא תשלם הוא חסר, וכן הוא נעלה אצל הפילוסופים מדיעת חלקי הדברים מפני שהם משתנים עם העתים ואין בידיעת הבורא שנוי. והוא אינו יודע אותך כל שכן שידע פונתך ומעשך וכל שכן שישמע תפלתך ויראה תנועותיך, ואם לאמרו הפילוסופים שהוא ברצף הם אומרים זה על דרך העברה, מפני שהוא עלת העלות בבריאת כל נברא, לא מפני שהוא בכונה מאתו. ולא ברצף מעולם אדם, כי העולם קדמון ולא סר האדם נולד מאדם שקדמו, מתרבות בו צורות ומזגים ומדות מאביו ומאמו וקרובו ואיכות מן האוירים והאמצות והמזונות והמימות עם כחות הגלגלים והמזלות והחילים בערכים ההזים מהם, והכל שב אל הסבה הראשונה לא בעבור פגנה ממנה, אצל – הוא אצילות, נאצלת ממנה סבה שנית ואחר כך שלישיית ורביעית, והתדבקו הסבות והמסובבות והשתלשלו כאשר אתה רואה אותם. והדבקות קדמון כאשר הסבה הראשונה קדמונית, אין לה תחלה. ולכל איש מאישי העולם סבות שבהם נגמר, ויש איש שנסלמו סבותיו וברא שלם, ואיש שחסרו סבותיו וברא חסר. כפוי אשר לא הוכן ליותר מקבול צורת האדם והדבור בתכלית החסרון, והפילוסוף אשר לו נתקנו תכונות יקבל בהם המעלות המדעות והמעשיות ולא חסר מאומה מן השלמות, אצל השלמות הזה בכח צריך בהוצאתו לידי מעשה אל למוד ומוסר עד שתראה ההכנה על הענין אשר הוכנה לו מן שלמות וחסרון ואמצעיים אין להם תכלית. והשלם דבק בו מן המין האלהי אור שהוא נקרא השכל הפועל, דבק בו שכלו הנפעל דבקות-התאחדות עד שיראה האיש ההוא כאילו הוא השכל ההוא הפועל אין ביניהם שינוי. וישו בו כליו, רצוני לומר אברי האיש ההוא, לא ישתמשו אלא במעשים היותר שלמים ובעתים היותר נכונים וטוב שבענינים, וכאלו כל כליו הם כלים לשכל הפועל לא לשכל ההיולי הנפעל שהיה בתחלה משתמש בהם, והיה מטיב פעם וחוטא פעמים וזה מטיב תמיד. והמדרגה הזאת היא תכלית ההגעה המקנה לאדם השלם. אחרי אשר תשוב נפשו מטהרה מן הספקות, מבינה החכמות על אמתתם, ותשוב כאלו היא מלאך ותשוב גם במדרגה המלאכותית התחתונה הנפרדת מן הגופות. והיא מדרגת השכל הפועל, והוא מלאך מדרגתו למטה מן המלאך הממנה בגלגל הירח. והם שכלים מפשטים מחמרים קדומים עם

הסבה הראשונה. ואינם יראים הכליון לעולם. ותשוב נפש האדם השלם והשכל הוא הפועל דבר אחד, ולא יחוש לכליון גופו ואבריו, מפני ששב הוא ואותו, דבר אחד ונחה נפשו בחיים, מפני ששב בכת הרמס ואסקלביוס וסקרט ואפלטון ואריסטו, כי הוא והם וכל מי שעלה אל מדרגתם והשכל הפועל, דבר אחד. וזהו אשר יכנה ב"רצון אלהים" על דרך העברה או על דרך הקרוב. רדפהו ויבקש ידיעת אמתת הדברים עד שישב שכלו פועל לא נפעל, והדבק בדרך הצדיקים במדות ובמעשים, כי הם עזר בציור האמת ודבקות הלמידה וההדמות לשכל הוא הפועל. ותכף לזה תעלה בידך מדת ההסתפקות והשפלות והכניעה וכל מדה מעלה, עם ההגדלה לסבה הראשונה, לא כדי שיחנך רצונו ולא להסיר מעליו קצפו, אבל בעבור ההדמות אל השכל הפועל בבחינת האמת וספור כל דבר במה שהוא ראוי לו והאמתו פאשר הוא, ואלה הם ממדות השכל. וכאשר תהיה על התכונה הזאת מן האמונה אל תחוש על איזה תורה תהיה ובאיזה דת ובאיזה מעשה ובאיזה דבור ובאיזה לשון אתה מרומם, או בדה לעצמך דת לענין הכניעה, ולרומם ולשבת ולהנהיג מדותיך ויגיתך ואנשי מדינתך, אם הם סומכים עליה, או קח לה לדת הנמוסים השכליים אשר חברו הפילוסופים, ושם מגמתך וכוונתך אי נפשך. וכללו של דבר – בקש אי הלב באיזה אופן שיתכן לה אחרי אשר תבין כללי החכמות על אמתתם. ואז תגיע אל בקשתך, רצוני לומר: ההדבק ברוחני, רצוני לומר – השכל הפועל. ואפשר שינבא אותך ויודיעך העתידות בחלומות אמתיים ומראות נאמנות.

ב אמר הפוזרי: רואה אני דבריך מספיקים, אך אינם מפקים לשאלתי, מפני שאני יודע בעצמי כי נפשי זכה ומעשי ישרים לרצון הבורא, ועם כל זה היתה תשובתי כי המעשה הזה איננו נרצה, אף על פי שהכונה רצויה, ואין ספק שיש מעשה שהוא נרצה בעצמותו לא כפי המחשבות. ואם איננו כן, מה לאדום ולישמעאל שחלקו הישוב לחממים זה בזה, וכל אחד מהם זכה נפשו וכוונתו לאלהים ונבדל ונפרש וצם ומתפלל והולך, ומגמתו להרג את חברו, והוא מאמין שהריגתו צדקה גדולה וקורבה אל הבורא יתברך, ונלחמים זה בזה, וכל אחד מאמין כי הליכתו אל גן עדן, והאמן לשניהם זה דבר שלא יתכן אצל השכל.

ג אמר הפילוסוף: "אין בדת הפילוסופים הריגת אחד מאלו מפני שמגמתם השכל".

ד אמר הכוזרי: ואיזה דבר שהוא נוטה מן האמת אצל הפילוסופים גדול מאמונתם שהעולם חדש, ושהוא נברא בששת ימים, ושהסבה הראשונה מדרגת עם אחד מבני אדם, עם הרוממות שמרוממים אותו הפילוסופים מדיעות החלקיות. ועם זה היה ראוי כפי מעשה הפילוסופים וחקמתם ואמתתם והשתדלותם, שתהיה הנבואה ידועה בהם ונמצאת ביניהם, מפני הדבקים ברוחניות, ושיספר עליהם נפלאות ונוראות וכבוד ויגדלה. ואנחנו רואים החלומות הנאמנים למי שלא התעסק בחכמה ולא בזכות נפשו, ונמצא הפך זה במי שטרח בה. וזה מורה כי יש לדבר האלהי ולנפשות סוד אחר זולת מה שזכרת, אתה הפילוסוף:

אחר כך אמר הכוזרי בלבו, אשאל אדום וישמעאל, כי אחד משני המעשים הוא הנרצה מאין ספק. אבל היהודים די לי במה שהוא נראה משפלותם ומעוטם, ושהכל מואסים אותם. וקרא לחכם מחכמי אדום ושאל אותו על חכמתו ומעשהו. ואמר לו: "אני מאמין בחדוש הנבראות, ובקדמות הבורא יתברך, ושהוא ברא העולם פלו בששת ימים, ושכל המדברים צאצאי אדם ואחרי כן צאצאי נח, ואליהם הם מתחילים כלם, ויש לבורא השגחה על הברואים והדבקות במדברים, וקצף ורחמים ודבור והראות והגלות לנביאיו וחסידיו, והוא שוכן בתוך רצונו מהמוני בני אדם. וכללו של דבר בכל מה שבא בתורה ובספרי בני ישראל אשר אין ספק באמתתם, בעבור פרוסומם והתמדתם והגלותם בהמונים גדולים. ובאחריתם ובעקבותם נגשמה האלהות, והיה עבר ברחם בתולה מנשיאות בני ישראל וילדה אותו אנושי-הנראה, אלהי-הנסתר, נביא שלוח בנראה, אלוה שלוח בנסתר, והוא המשיח הנקרא בן-אלהים והוא האב והבן והוא רוח הקדש, ואנחנו מיחדים אמתתו, ואם נראה על לשוננו השלוש. נאמין בו ובשכנו בתוך בני ישראל לכבוד להם, פאשר היה הענין

האלהי נדבק בהם, עד שמרו המונייהם במשיח הזה ותלוהו, ושבו הקצף מתמיד עליהם ועל המונם והרצון – ליחידים ההולכים אחרי המשיח, ואחרי כן לאמות ההולכים אחרי היחידים האלה ואנחנו מהם. ואם לא נהיה מבני ישראל, אנחנו יותר ראויים שנקרא בני ישראל, מפני שאנחנו הולכים אחרי דברי המשיח. וחבריו מבני ישראל שנים עשר, במקום השבטים, ואחרי כן הלכו עם רב מבני ישראל אחר השנים עשר ההם והיו כמחמצת לאמת הנוצרים, והיינו אנו ראויים למעלת בני ישראל והיתה לנו הגבורה והעצמה בארצות. וכל האמות נקראות אל האמונה הזאת, ומצויים להדבק בה ולגדל ולרום למשיח ולגדל את עצו אשר נתלה עליו והדומה לזה. ודינינו וחקינו ממצות שמעון החבר, וחקים מן התורה אשר אנו לומדים אותה ואין ספק באמתתה. ושהיא מאת האלהים, וכבר בא באונגליון בדברי המשיח: "לא באתי לסתור מצוה ממצות בני ישראל ומשה נביאם אבל באתי לחזקם ולאמץם".

ה אמר הכוזרי: אין בראון מקום לסברא, אף הסברא מרחקת רב הדברים האלה. אף באשר תתאמת הראיה והנסיון, עד שיאמין בו כל הלב ולא ימצא דרך אחרת להאמין בזולת מה שנתברר אצלו, יתחכם להקשה וינהלה לאט עד שיקרב הרחוק ההוא, באשר יעשו הטבעיים בכחות המפלאים אשר הם רואים, שאם יספר להם עליהם מבלי ראותם, מכחישים אותם, וכאשר רואים אותם, מתחכמים ושמים להם סבות מן הכוכבים והרוחניות ולא ידחו הראות. אבל אני אינני מוצא דעתי נוחה לקבל הדברים האלה מפני שהם חדשים לי ולא גדלתי עליהם, וחובה עלי לחקור בשלמות.

ואחר כך קרא לחכם מחכמי ישמעאל ושאל אותו על חכמתו ומעשהו. ואמר לו: אנחנו מקימים האחדות והקדמות לאלהים יתי, והחדוש לעולם, והיחס אל אדם ונח, ונרחיק הגשמות בכלל, ואם יראה ממנו שום דבר בדברינו, נפרשהו ולאמר כי הוא דרך העברה וקרוב, עם הודאתנו, כי ספר תורתנו דברי אלהים, והוא בעצמו מופת, התחייבנו בקבולו בעבור עצמו, מפני שאין אדם יכול לחבר ספר אחר כמוהו, ולא כפרשה אחת מפרשיותיו, ושנביאנו הוא חותם הנביאים ומבטל כל תורה שקדמה, וקורא כל האמות אל תורת ישמעאל, וגמול השומעו השבת רוחו אל גופו בן עדן, ונעימות, לא יחסר מאכל ומשתה ומשגל וכל אשר תאונה נפשו, וענש הממרה הליכתו אל אש, ולא יתמו יסוריו לעולם.

ו אמר לו הכוזרי: מי שרוצין לישר אותו בדבר האלהים ולברר אצלו כי האלהים מדבר עם בשר ודם והוא מרחיק זה, צריך לברר אצלו דברים מפרסמים שאין מדחה להם, וביותר ראוי שיאמת אצלו כי הבורא דבר עם אדם. ואם ספר תורתכם מופת לכם והוא בלשון ערבי, אין מכיר מופתו והאות שלו, לועז כמוני, וכאשר יקרא באזני, אינני מבדיל בינו ובין זולתו מלשון הערבי.

ז אמר לו החכם: וכבר נראו על ידו מופתים, אף לא הושמו לאות בקבול תורתו.

ח אמר הכוזרי: אין הדעת נוחה להודות שיש לבנורא חברה עם בשר ודם, כי אם במופת שמהפך בו טבע הדברים, כדי שיודע כי זה לא יוכל עליו אלא מי שברא הדברים מאין, ושיהיה הענין ההוא לפני המונים, וראוהו בעיניהם ולא יגיע בספור ובקבלה, ושיחקרו על הדבר ויבחנוהו בחינה אחר בחינה, עד שלא יפל בלב אדם ספק כי יש-בו צד דמיון או צד כשפים, ויותר ראוי שתקבלנה הנפשות הדבר הגדול הזה, שבורא העולם הזה והעולם הבא והשמים והמאורים יתחבר אל החומר הנבזה הזה, רצוני לומר: האדם, ושידבר עמו וימלא משאלותיו ויעשה בקשותיו.

ט אמר החכם: והלא ספר תורתנו מלא מדברי משה ובני ישראל, ואין מדחה במה שעשה בפרעה ושבקע את הים והציל את בחיריו, וטבע את אשר קצף עליהם, והוריד להם המן והשליו ארבעים שנה, ושדבר עם משה בהר סיני והעמיד השמש ליהושע ועזר אותו על הגבורים, ומה שעשה קדם לכן מן המבול ומהפכת סדום ועמורה, הלא זה דבר ידוע ומפרסם ואין בכל זה צד סברא, שהיה בתחבולה, ולא בדמיון.

י אמר הכוֹזֵר: אֲנִי רוֹאֶה שְׂצָרִיךְ אֲנִי לְשֹׂאֵל לַיהוּדִים, מִפְּנֵי שֶׁהֵם שְׂאֵרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, מִפְּנֵי שֶׁאֲנִי רוֹאֶה שֶׁהֵם הִטְעֵנָה כִּי יֵשׁ לְבוֹרָא תוֹרָה בְּאָרֶץ. אַחַר כֵּן קָרָא חֲכָם מִחֲכָמֵי הַיהוּדִים וְשָׂאֵל אוֹתוֹ עַל אֲמוּנָתוֹ.

יא אָמַר לוֹ הַחֲבֵר: אֲנַחְנוּ מֵאֲמִינִים בְּאֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב הַמוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִסּוֹת, וְהַמְכַלְפֵּלֵם בְּמִדְבָּר, וְהַמְנַחֵלֵם אֶת אָרֶץ כְּנָעַן, אַחַר אֲשֶׁר הִעֲבִירֵם אֶת הַיָּם וְהִירְדֵן בְּמוֹפְתִים גְּדוּלִים, וְשָׁלַח מֹשֶׁה בְּתוֹרָתוֹ, וְאַחַר כֵּן כָּד כָּמָה אֶלְפֵי נְבִיאִים אַחֲרָיו מְזַהְרִים עַל תּוֹרָתוֹ, מִיַּעֲדִים בְּגִמּוּל טוֹב לְשׁוֹמְרָה, וְעֹנֵשׁ קָשָׁה לַמְמַרְה אֹתָהּ. וְאַנְחָנוּ מֵאֲמִינִים בְּכָל מָה שֶׁכָּתוּב בְּתוֹרָה, וְהַדְּבָרִים אֲרַכִּים.

יב אמר הכוֹזֵר: מִסָּפִים הֵייתִי שֶׁלֹּא אֲשָׂאֵל יְהוּדֵי מִפְּנֵי שֶׁיִּדְעָתִי אֲבוּד זְכָרִם וְחִסְרוֹן עֲצָתָם, כִּי הַשְּׂפָלוֹת וְהַדְּלוּת לֹא עֲזָבוּ לָהֶם מִדָּה טוֹבָה. וְהִלֵּא הֵיךְ לָךְ לוֹמֵר, הַיהוּדִי, כִּי אֵתָהּ מֵאֲמִין בְּבוֹרָא הָעוֹלָם, וּמִסְדְּרוֹ וּמִנְהִיגוֹ, וּבְמִי שֶׁבְּרָאָד וְהִטְרִיףָד וְהִדּוּמָה לְסַפּוּרִים הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר הֵם טַעֲנַת כָּל מִי שִׁישׁ-לוֹ דָּת, וּבַעֲבוּרָהּ הוּא רוֹדֵף הַאֲמֵת, לְהַדְּמוֹת לְבוֹרָא בְּצַדְקוֹ וּבְחֲכָמָתוֹ:

יג אמר החֲבֵר: זֶה שֶׁאֵתָהּ אוֹמֵר הִיא הַדָּת הַהַקְשִׁיית הַמְּנַהֲגִית, מֵבִיא אֵלֶיךָ הָעֵינָן, וְנִכְנָסִים בָּהּ סַפְקוֹת רְבוּת. וְאִם תִּשְׂאֵל הַפִּילוֹסוֹפִים עֲלֶיךָ אֵינְךָ מוֹצֵא אוֹתָם מִסָּפִימִים עַל מַעֲשֵׂה אֲחָד וְלֹא עַל דַּעַת אַחַת, מִפְּנֵי שֶׁהֵם טַעֲנוֹת, יֵשׁ מֵהֶם מַה שֶׁהֵם יְכוּלִים לְהַעֲמִיד מוֹפֵת, וּמֵהֶם מַה שִׁיִּסְפִּיקוּ בָּם, וּמֵהֶם מַה שֶׁלֹּא יִסְפִּיקוּ בָּם, כָּל שֶׁכֵּן שִׁינְעִמִּידוּ בָּם מוֹפֵת.

יד אמר הכוֹזֵר: רוֹאֶה אֲנִי דְבָרִיךְ, הַיהוּדִי, טוֹב מִפְּתִיחַתוֹ, וְאַנִּי רוֹצֶה עֲתָה שְׂאוּסִיף לְדַבֵּר עִמָּךְ.

טו אמר החֲבֵר: אֲבָל פְּתִיחַת דְּבָרֵי הִיא הַמוֹפֵת, וְעוֹד כִּי הִיא הַרְאָה אֵין צָרִיךְ עֲמָה לֹא רְאָהָ וְלֹא מוֹפֵת.

טז אמר הכוֹזֵר: וְאֵיךְ הוּא זֶה.

יז אמר החֲבֵר: תָּן לִי רְשׁוּת לְהַקְדִּים לָךְ הַקְדָּמוֹת, כִּי אֲנִי רוֹאֶה דְבָרֵי כְּבִדִּים עֲלֶיךָ וְנִקְלִים בְּעֵינֶיךָ:

יח אמר הכוֹזֵר: הַקְדָּם הַקְדָּמוֹתֶיךָ וְאַשְׁמַעֲם.

יט אמר החֲבֵר: אֵלּוּ הֵיוּ אוֹמְרִים לָךְ כִּי מְלַךְ הָדוּ אִישׁ חֶסֶד רְאוּי לְרֻמְמוֹ וְלִתֵּת כְּבוֹד לְשִׁמּוֹ וְלִסְפָּר מַעֲשָׂיו בְּמַה שִׁיִּנְגִיעַ אֵלֶיךָ מֵצַדֵּק אֲנָשִׁי אַרְצוֹ וּמִדּוֹתֵם הַטּוֹבוֹת, וְשִׁמְשָׂאֵם וּמִתְנַם בְּאַמוּנָה, הַהֵיית חָיֵב בְּזָה.

כ אמר הכוֹזֵר: וְאֵיךְ הֵייתִי חָיֵב בּוֹ, וְאַנִּי מִסָּפֵק אִם צַדֵּק אֲנָשִׁי הָדוּ מַעֲצָמִם וְאֵין לָהֶם מְלָךְ, אוֹ צַדֵּקְתָם מִחֲמַת מְלָכִם, אוֹ אִם מִשְׁנֵי הַפְּנִים יִחַד.

כא אמר החֲבֵר: וְאִם הֵיוּ בָּאִים אֵלֶיךָ שְׁלוּחֵיו בְּתִשּׁוּרוֹת הַדִּיּוֹת, אֵינְךָ מִסְתַּפֵּק שֶׁאֵינָם נִמְצָאִים אֵלָּא בְּאָרֶץ הָדוּ בְּאַרְמְנוֹת הַמְּלָכִים, בְּכַתֵּב מִפְּרָסֵם שֶׁהוּא מֵאֵתוֹ, וְעִמּוֹ רְפוּאוֹת שֶׁהֵן רּוֹפְאוֹת אוֹתָךְ מִחֲלֶיךָ, וְשׁוֹמְרוֹת עֲלֶיךָ בְּרִיאוֹתֶיךָ, וְסַמֵּי הַמְּנוֹת לְשׁוֹנְאֵיךָ וְהַנְּלַחֲמִים בָּךְ, שֶׁאֵתָהּ יוֹצֵא לָהֶם בָּהֶם וּמְמִית אוֹתָם מִבְּלֵי כְּלֵי מִלְחָמָה, הַהֵיית חָיֵב לְהִיּוֹת סָר אֵל מִשְׁמַעְתּוֹ וְאֵל עֲבוֹדָתוֹ.

כב אמר הכוֹזֵר: כֵּן-הוּא, וְהִנֵּה הַסָּפֵק הַרְאִשׁוֹן סָר מִפְּנֵי אִם יֵשׁ לְאֲנָשִׁי הָדוּ מְלָךְ אִם לֹא, וְהֵייתִי אֲזִי מֵאֲמִין שֶׁמְלַכּוּתוֹ וּדְבָרוֹ נֹגְעִים אֵלַי.

כג אמר החֲבֵר: וְאִם יִשְׂאֵלְךָ הַשּׁוֹאֵל עֲלָיו בְּמַה תִּתְּאָר אוֹתוֹ.

כד אמר הכוֹזֵר: בְּתִאָרִים אֲשֶׁר הִתְבָּרְרוּ אֲצִלִּי לְעֵינֶיךָ, וְאַחֲבָר אֵלֶיךָם אֲשֶׁר הֵיוּ סָפֵק אֲצִלִּי וְהִתְבָּרְרוּ בְּאֵלֶּה הָאֲחֵרוֹנִים.

כה אמר החֲבֵר: עַל הַדְּרָךְ הַזֶּה הַשִּׁיבוֹתֶיךָ כְּאֲשֶׁר שִׂאֲלַתִּנִּי. וְכֵן פִּתַח מֹשֶׁה לְדַבֵּר עִם פְּרַעֲהַ כְּשֶׁאָמַר לוֹ: אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלַחְנִי אֵלֶיךָ, רְצוֹנוֹ לוֹמֵר: אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב מִפְּנֵי שֶׁהִיָּה אַבְרָהָם מִפְּרָסֵם אֲצֵל הָאֲמוֹת, וְכִי הִתְחַבֵּר אֵלֶיךָ דָּבַר הָאֱלֹהִים וְהִנְהִיג אוֹתָם וְעָשָׂה לָהֶם

נפלאות, ולא אמר: אלהי השמים והארץ שלחני אליך. ולא: בוראי ובוראך, וכן פתח אלהים דבריו אל המון ישראל: "אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", ולא אמר: "אני בורא העולם ובוראכם". וכן פתחתי לך מלך הכוזר כאשר שאלתני על אמונתך, השיבותיך מה שאני חייב בו וחייבין בו כל קהל ישראל, אשר התברר אצלם המעמד ההוא בראות עיניהם ואחר כן הסבילה הנמשכת שהיא כמראה העין:

כו אמר הכוזרי: אם כן אני רואה שתורתכם אינה נתונה כי אם לך.

כז אמר החבר: כן-הוא, וכל הנלוה אלינו מן האמות בפרט יגיעהו מן הטובה אשר ייטיב הבורא אלינו, אך לא יהיה שונה עמנו. ואלו היה חיוב התורה מפני שבראנו היה שונה בה הלכון והשחור, כי הכל בריאותו. אך התורה מפני שהוציאנו ממצרים, והתחברות כבודו אלינו, מפני שאנחנו נקראים הסגלה מבני אדם.

כח אמר הכוזרי: אני רואה אותך מתהפך, היהודי, וכבר שב דברך רזה אחר שהיה שמן:

כט אמר החבר: בין רזה בין שמן הרחב-לי לבד עד שאפרש אותו.

ל אמר הכוזרי: אמר מה שתראה.

לא אמר החבר: בדין הענין הטבעי נתייב לקיחת המזון, והגדול וההולדה, וכחותם וכל תנאייהם. והתיחד בזה הצמח ובעלי החיים מבלעדי האדמה והאבנים והמוצאים והיסודות:

לב אמר הכוזרי: זה כלל שצריך לפרט אותו, אבל אמת הוא.

לג אמר החבר: ובענין הנפשי התיחדו בעלי החיים כלם, ונתחייבו ממנו תנועות ונפצים ומדות וחוששים נראים ונסתרים וזולת אלה.

לד אמר הכוזרי: גם זה אין דרך לדחותו.

לה אמר החבר: ובדין הענין השכלי התיחד המדבר מכל החיים. והתחייב ממנו תקון המדות והפעול והמדינה והיו הנהגות ונמוסים מנהגיים.

לו אמר הכוזרי: גם זה אמת.

לז אמר החבר: ואיזו מדרגה אתה חושב למעלה מזאת.

לח אמר הכוזרי: מעלת החכמים הגדולים.

לט אמר החבר: איני רוצה לומר אלא מעלה תפריד את בעליה פרידה עצמית, כהפריד הצמח מן הדומם והפרד אדם מן הבהמה, אבל הפרידה ברב ומעט אין לה תכלית, מפני שהיא פרידה מקרית, ואינה מעלה על דרך אמת.

מ אמר הכוזרי: אם כן אין מעלה במרגשים יתרה על מעלת בני אדם.

מא אמר החבר: ואם ימצא אדם שניבא באש ולא יזק בו, ויעמד מבלי מאכל ולא ירעב, ויהיה לפניו זהר שאין העין יכולה להסתכל בו, ולא יחלה ולא יחלש, וכאשר יגיע אל תכלית ימיו, ימות לרצונו, כמי שיעלה על מטתו לישון, ויישן בעת ידוע ובשעה ידועה, עם ידיעת העבר והעתיד, מה שהיה ומה שיהיה, הלא המעלה הזאת נפרדת בעצמה ממעלת בני אדם.

מב אמר הכוזרי: אבל המעלה הזאת אלהית מלאכותית אם היא נמצאת, וזה מדין הענין האלהי לא מן השכלי ולא מן הנפשי ולא מן הטבעי.

מג אמר החבר: אלה קצת תארי הנביא אשר אין עליו חולק, אשר נראה על ידו להמון התחברות הדבר האלהי בהם ושיש להם אלוה מנהיגם כרצונו וכפי עבודתם והמרותם, והגיד להם הנעלם, והודיע איך היה חדוש העולם ויחס בני אדם קדם המבול, היאך נתיחסו אל אדם והיאך היה המבול ויחס השבעים אמות אל שם חם ונפת בני נח, והיאך נפרדו

הלשונות, ואיפה שָׁכְנוּ, והיאֵךְ צָמְחוּ הַמְּלָאכֹת וּבִנְנוּ הַמְּדִינֹת וּשְׁנֵי הָעוֹלָם
מֵאֲדָם וְעַד עֵתָהּ.

מד אָמַר הַכּוֹזְרִי: גַּם זֶה תִּמְהָ, אִם יֵשׁ אֶצְלְכֶם מִנֵּן בְּרוּר מִבְּרִיאַת
הָעוֹלָם.

מה אָמַר הַחֲבֵר: בּוֹ אָנוּ מוֹנִים, וְאִין בֵּין הַיְהוּדִים בְּזָה מַחְלֶקֶת
מֵהַדוֹ וְעַד כּוֹשׁ.

מו אָמַר הַכּוֹזְרִי: וְכַמָּה אַתֶּם מוֹנִים הַיּוֹם.

מז אָמַר הַחֲבֵר: אַרְבַּעַת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת. וּפְרָטִם מְבֹאֵר מִימֹת
אֲדָם וְשֵׁת וְאַנּוּשׁ עַד נֹחַ, עַד שֶׁם וְעֵבֶר אֶל אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב עַד
מֹשֶׁה. וְאַלֶּה מִפְּנֵי הַתְּחַבְּרוּתָם הָיוּ לֵב אֲדָם וּסְגֻלָּתוֹ, וְלִכְל אֶחָד מֵהֶם הָיוּ
בָּנִים פְּקֻלִיפוֹת, אֵינִם דּוֹמִים לְאֲבוֹת וְלֹא הַתְּחַבֵּר בָּהֶם הָעֵנָן הָאֱלֹהִי, וְנִמְנָה
הַמִּנְּנוֹ לְאֶלֶה הָאֱלֹהִים וְהָיוּ יְחִידִים וְלֹא רַבִּים, עַד שֶׁהוֹלִיד יַעֲקֹב אֲבִינוּ
שְׁנַיִם עָשָׂר שְׁבָטִים כָּלֶם רְאוּיִים לְעֵנָן הָאֱלֹהִי, וְשָׁבָה הָאֱלֹהוֹת בְּקֹהֶל רַב
וּבָהֶם הָיָה הַמִּנְּנוֹ. וְאַנְחָנוּ קִבְּלָנוּ מִנֵּן שְׁנֵי הַקְּדָמוֹנִים מִמֹּשֶׁה, וְנָדַע מֵה שְׁיֵשׁ
מִמֹּשֶׁה וְעַד עֵתָהּ.

מח אָמַר הַכּוֹזְרִי: זֶה הַפְּרָט מִרְחִיק הַמַּחֲשָׁבָה הַרְעָה מִן הַלֵּב מֵהַכְּזָב
וְהַהֲסַכְּמָה. כִּי דָבָר כְּזָה אֵי־אֵפֹ־שֶׁר שְׁיִסְפִּימוּ עָלָיו עֲשָׂרָה מִבְּלֵי שְׁיִתְבַּלְבְּלוּ
וַיִּגְלוּ סוּד הַסְּכָמָתָם אוֹ יְדָחוּ דְבָרֵי מִי שְׁיִרְצָה לְבָרַר אֶצְלָם דָּבָר כְּזָה, כָּל
שֶׁפֶן הַמוֹנִים רַבִּים, וְהַמִּנְּנוֹ קְרוֹב, אִין הַכְּזָב וְהַשְּׁקָר יְכוֹל לְהַפְּגִס עָלָיו.

מט אָמַר הַחֲבֵר: אֲבָל אַבְרָהָם אֲבִינוּ עֲצָמוּ הָיָה בְּדוֹר הַפְּלָגָה וְנִשְׂאָר
הוּא וְקְרוּבָיו בְּלִשׁוֹן עֵבֶר אֲבִי אֲבִיו וְלָזָה נִקְרָא עֵבֶרִי. וּבָא מֹשֶׁה אַחֲרָיו
לְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וְהָעוֹלָם מְלֵא מַחְכְּמֹת שָׁמַיִם וְאָרֶץ, וּבָא אֶל פְּרָעָה,
וְחַכְמֵי מִצְרַיִם וְחַכְמֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַמְּסַפְּיָמִים לוֹ וְהַחוּקְרִים עָלָיו, עַל אֲשֶׁר
לֹא הֵאֱמִינוּ לוֹ אֱמוּנָה שְׁלֵמָה כִּי הַבּוֹרָא מְדַבֵּר עִם אֲדָם, עַד שֶׁהִשְׁמִיעַם
דְּבָרָיו בְּעִשְׂרֵת הַדְּבָרִים. כֵּן הָיוּ עֲמוֹ עֲמוֹ, וְלֹא מִסְכְּלוּתָם אֲבָל מַחְכְּמָתָם,
מִיָּרְאֵתָם תְּחַבּוּלוֹת הַחֲכָמוֹת הַשְּׁמִימִיּוֹת וְזוּלָתָם, מֵאֲשֶׁר לֹא יַעֲמְדוּ
לְמַחְקָר, מִפְּנֵי שֶׁהֵם כְּמוֹ הַדְּבָר הַמְּזִיף, וְהָעֵנָן הָאֱלֹהִי כְּזָהב הַמְּזַקֵּק הוֹלֵךְ
וּמוֹסִיף, דִּינָר אַחַר דִּינָר. וְאֵיךְ יַעֲלֶה בְּדַעַת שְׁיִדְמָה אֶצְלָם כִּי הַלְּשׁוֹנוֹת אֲשֶׁר
הָיוּ לְפָנֵיהֶם כְּחֵמֶשׁ מֵאוֹת שָׁנָה הָיוּ לְשׁוֹן עֵבֶר לְבַדָּה וְנִפְלָגָה בְּבָבֶל בֵּימֵי פֶּלֶג,
וַיַּחֲס אֱמָה כָּךְ וְכָךְ אֶל שָׁם, וְאֱמָה כָּךְ וְכָךְ אֶל חֵם, וְאַרְצוֹתָם כָּךְ. הִיתְכּוֹן
לְאֲדָם הַיּוֹם לְאֵמֹת אֶצְלָנוּ כְּזָב בְּיַחֲס אֵמֹת מִפְּרָסְמוֹת וּבְדְבָרֵיהֶם
וּבְלִשׁוֹנוֹתָם וַיְהִי הַדְּבָר פְּחוֹת מִחֵמֶשׁ מֵאוֹת שָׁנָה.

נ אָמַר הַכּוֹזְרִי: זֶה לֹא יִתְכּוֹ, וְאֵיךְ יִתְכּוֹ זֶה וְאַנְחָנוּ מוֹצְאִים
הַחֲכָמוֹת בְּכַתֵּב יְדֵי מַחְבְּרֵיהֶם מִחֵמֶשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וְסִפּוֹר מִי שֶׁהָיָה הַיּוֹם
חֵמֶשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לֹא יַעֲבֵר הַכְּזָב עַל נְגֻלוֹתָיו, כְּמוֹ הַיְחָסִים וְהַלְּשׁוֹנוֹת
הַקְּתִיבוֹת.

נא אָמַר הַחֲבֵר: וְהֵיאֵךְ לֹא הָיוּ חוֹלְקִים עַל מֹשֶׁה בְּמָה שֶׁאָמַר, וְהָיוּ
עֲמוֹ תוֹבָעִים אוֹתוֹ. כָּל שֶׁפֶן זוּלָתָם.

נב אָמַר הַכּוֹזְרִי: אֵלֶּה דְּבָרִים מְקַבְּלִים חֲזָקִים וּמִיִּסְדִּים.

נג אָמַר הַחֲבֵר: הַאֲתָה רוֹאָה שֶׁהַלְּשׁוֹנוֹת קְדוּמוֹת אִין לְהוֹן תְּחַלָּה.

נד אָמַר הַכּוֹזְרִי: אֲבָל, הֵם חֲדָשׁוֹת מְסֻכָּם עֲלֵיהֶם; מוֹרָה עַל זֶה
חַבּוּרָם מִן הַשְּׁמוֹת וְהַפְּעֻלִים וְהַמְּלּוֹת, וְהֵם מִן הָאוֹתִיּוֹת הַלְּקוּחוֹת מִמוֹצְאֵי
הַדְּבוּר.

נה אָמַר הַחֲבֵר: הַרְאִיתָ בּוֹדָה לְשׁוֹן מִלְּבוֹ, אוֹ שְׁמַעְתָּ עָלָיו.

נו אָמַר הַכּוֹזְרִי: לֹא רְאִיתִי וְלֹא שְׁמַעְתִּי. וְאִין סִפְק שֶׁהִגִּיעוּ אֵלָיָה
בְּדוֹר מֵהַדּוֹרוֹת, וְלֹא הִיָּתָה קֶדֶם לְשׁוֹן

שֶׁהִסְפִּימוּ עָלָיָה מֵהַסְּכָמָת עִם מִבְּלָתִי עִם, עַל לְשׁוֹן.

נז אָמַר הַחֲבֵר: הַשְּׁמַעְתָּ עַל אֱמָה שְׁחוֹלְקָת בְּשׁוֹבַע הַדּוּעַ,
שֶׁהַתְּחַלָּתוֹ מִיּוֹם רֵאשׁוֹן וְהַשְּׁלֵמָתוֹ בְּשַׁבָּת? הִיתְכּוֹן שְׁיִשׁוּוּ בְּזָה אֲנָשִׁי הַצֵּין עִם

אנשי איי המערב מבלי התחלה והקהל והסקמה?

נח אמר הכוזרי: לא יתכן זה אלא בהסקמה מן הכל, וזה רחוק; או שיהיו המדברים פלם בני אדם או בני נח או זולתם, ויהיה השביע אצלם מקבל מאביהם.

נט אמר החבר: זה רציתי. וכן מנן העשרה, הספים פל אדם עליו במזרח ובמערב, אי זה טבע וביא לעמוד בעשרה, אלא שהוא מקבל ממתחיל בו.

ס אמר הכוזרי: ואיך לא נפגים עליך אמונתך זאת, מה שאומרים על אנשי הדו, כי מקומות יש אצלם ובנינים, וברור אצלם כי יש להם אלף אלפי שנה.

סא אמר החבר: הנה זה מפגים על אמונתי אלו נמצאה אמונה מחזקת, או ספר שמספיימים עליו הכל מבלי מחלקת במנון. ולא ימצא זה, אף הם אמה מפקרת ואין אצלם דבר ברור, והם מקעיסים את אנשי התורות בכמו אלה הדברים באשר הם מקעיסים אותם בצלמיהם ואליליהם ותחבולותם ואומרים כי הם מועילים להם, ובזים למי שאומר, כי יש אצלו ספר מאת האלהים, וחברו בזה ספרים מעטים, חברים וחידיים מבני אדם, נפתה בהם מי שדעתו קלה, פקצת ספרי החוברים שפותרים בהם מנגי עשרות אלפי שנים, או כמו ספר העבודה הנבטית שזוכרים שם שמות ונבושר וצגריה ודואני, ואמרו כי הם היו קדם אדם, ושינבושר הנה רבו של אדם הראשון, והדומה לזה.

סב אמר הכוזרי: אמר, כי טענתי עליך באמה מפקרת ובעם שאינם מספיימים על דעת אחת, והיטבת התשובה בזה. ומה תאמר בפילוסופים והם באשר הם מן המחקר והדקדוק והספיימו על הנצחות והקדמות לעולם, ואין זה עשרות אלפים ולא אלפי אלפים אלא דבר שאין לו תכלית.

סג אמר החבר: הפילוסופים אין להאשים אותם מפני שהם עם לא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם יונים, וינו מבני לפת השוכנים בצפון, והחכמה שהיא ירשה מאדם, והיא החכמה המחזקת בכח אלהי, איננה כי אם בזרע שם שהוא סגלת נח, לא פסקה החכמה ולא תפסק מן הסגלה ההיא מאדם. ולא היתה החכמה ביון, אלא מעת שגברו ונעתקה החכמה אליהם מפרס ואל פרס מכשדים, וקמו בהם הפילוסופים המפרסמים בזמנים ההם, לא קדם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפרס.

סד אמר הכוזרי: וכי זה מחיב שלא נאמין לאריסטו בחקמתו.

סה אמר החבר: כן, מפני שהטריח את שכלו ומחשבתו בעבור שלא היתה בידו קבלה ממי שיאמין בהגדתו וחשב בתחלת העולם וסופו, והנה קשה על מחשבתו לציר ההתחלה, באשר הנה קשה גם כן הקדמות. אף הכריע הקשותיו הנוטים אל הקדמות במחשבתו המפשטות, ולא ראה לשאל על מנן שני מי שהנה לפניו, והיא נתיחסו בני אדם. ואלו הנה הפילוסוף באמה שניחל מקבלות ומפרסמות שאינו יכול לדחות אותם, הנה מתעסק בהקשותיו ומופתיו להחזיק החדוש עם קשיו. באשר החזיק הקדמות אשר הוא יותר קשה לקבל.

סו אמר הכוזרי: וכי יש במופת הכרעה.

סז אמר החבר: ומאין לנו מופת בשאלה הזאת. חלילה לאל שתבוא התורה במה שינדחה ראיה או מופת, אף תבא בנפלאות ושונו המנהגים לבריאת דברים או להפך דבר אל דבר אחר, להורות על חכמת בורא העולם ויכלתו לעשות מה שחפץ, בעת שיחפץ. ושאלת החדוש והקדמות עמקה, וראיות שתי הטענות שוות, עד שתכריע החדוש הקבלה מאדם ונח ומשה בנבואה אשר היא יותר נאמנת מן ההקשה. ואם הנה מצטרף בעל תורה להאמין ולהודות בהיולי קדמון ועולמות רבים קדם העולם הזה, לא הנה בזה פגם באמונתו, כי העולם הזה הוא חדש מזמן דווע ותחלת האדם: אדם ונח.

סח אמר הכוֹזֵר: די לי בְּאֵלָהּ הַטְעָנוֹת הַמְסַפִּיקוֹת בְּשֵׁעַר הַזֶּה, וְאִם תִּאָּרְדָּה חֲבֵרְתִּי עִמָּךְ, אֶטְרִיחֲךָ לְהִרְאוֹת לִי הַטְעָנוֹת הַמְסַפִּיקוֹת, אֲבָל שׁוֹב אֶל גִּלְגֹּל דְּבָרֶיךָ. וְהִיאֲךָ הַתְחַזֵּק בְּנַפְשְׁכֶם הַדָּבָר הַגְּדוֹל הַזֶּה, שְׂיִהְיֶה לְבוֹרָא הַגּוֹפּוֹת וְהַרוּחוֹת וְהַנְּפֹשׁוֹת וְהַשְּׂכָלִים וְהַמְּלָאכִים, אֲשֶׁר נִתְעַלָּה וְהִתְקַדַּשׁ וְהִתְגַּדַּל מִהַשְּׂגַת הַשְּׂכָלִים כֹּל שֶׁכֵּן מִהַחוּשִׁים, חֲבוּר עִם הַבְּרָאָה הַזֹּאת הַנְּבִיזָה הַמְּגַנָּה בְּחִמְרָה. וְאִם הִיא נִפְלְאָה בְּצוּרְתָהּ, כִּי בִקְטָן שֶׁבְרָמִישִׁים מְפַלִּיאַת חֲכָמָתוֹ, מִה שְׂאִין הַדַּעַת מִשְׁגַּת אוֹתוֹ.

סט אמר החֲבֵר: בְּדָבָרְךָ זֶה לֹא הִצְרַכְתִּי אֶל דְּבָרִים רַבִּים לְהַשִּׁיבֶךָ. הַאֲתָה מִיַּחֲס זֹאת הַחֲכָמָה הַנִּמְצָאָה בְּבְרִיאַת הַנִּמְלָה, דָּרָךְ מִשָּׁל, אֶל גִּלְגֹּל אוֹ אֶל כּוֹכָב אוֹ לְזוּלְתוֹ מִבְּלִתִּי הַבוֹרָא הַיְכוֹל, הַמְּשַׁעַר אֲשֶׁר נָתַן לְכָל דָּבָר חֲסוֹ מֵאִין תּוֹסַפֵּת וְחֲסָרוֹן.

ע אמר הכוֹזֵר: וְזֵהוּ הַמִּיַּחֲס אֶל פֶּעַל הַטָּבַע.

עא אמר החֲבֵר: וַיִּמָּה הוּא הַטָּבַע.

עב אמר הכוֹזֵר: הוּא לֹחַ מִהַכְּחוֹת עַל מַה שֶׁשִּׁמְעֵנוּ בְּחֲכָמוֹת, וְאִין אֲנִי יוֹדְעִים מִה-הוּא אֲבָל הַחֲכָמִים יוֹדְעִים אוֹתוֹ בְּלִי סִפְק.

עג אמר החֲבֵר: אֲבָל יְדִיעַתְּם בּוֹ כִּידִיעַתְּנוּ. גָּדַר אוֹתוֹ הַפִּילוֹסוֹף כִּי הוּא הַהִתְחַלָּה וְהַסְּבָה אֲשֶׁר בָּהּ יְנוּחַ וְיִנוּעַ הַדָּבָר אֲשֶׁר הוּא בּוֹ בְּעֶצֶם וְלֹא בְּמִקְרָה.

עד אמר הכוֹזֵר: כִּי אֵלּוּ הוּא אוֹמֵר, כִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יְנוּעַ מֵעֲצָמוֹ וְיְנוּחַ מֵעֲצָמוֹ יֵשׁ-לוֹ סִבָּה מִה, בָּהּ יְנוּחַ וְיִנוּעַ, וְהַסְּבָה הַזֵּה – הִיא הַטָּבַע.

עה אמר החֲבֵר: זֶה הוּא שְׂרָצָה לוֹמֵר עִם דִּיוקוֹת רַב וְדִקְדוּק וְהַפְּרֵשׁ בֵּין מַה שֶׁיִּפְעַל בְּמִקְרָה מִמַּה שֶׁיִּפְעַל בְּטָבַע, וְהַדְּבָרִים מִבְּהִילִים הַשׁוֹמְעִים, אֲבָל הַעוֹלָה מִיְדִיעַתְּם בְּטָבַע – זֶה הוּא.

עו אמר הכוֹזֵר: אִם כֵּן אֲנִי רוֹאֶה שֶׁהִתְעוּנוּ בְּשִׁמוֹת אֵלָה וְשִׁמוֹנוּ מִשְׁתַּפִּים עִם הַבוֹרָא, בְּאִמְרוֹנוֹ: "הַטָּבַע. חֲכָם פּוֹעֵל" וְאִפְשָׁר שֶׁנִּבְּאוֹ לוֹמֵר: "בוֹרָא" עַל טַעַם דְּבָרֵיהֶם.

עז אמר החֲבֵר: כֵּן-הוּא, אֲבָל יֵשׁ לִיסוּדוֹת וְלִשְׁמֵשׁ וְלִיְרֵחַ וְלִכּוֹכְבִים פְּעֻלִים עַל דָּרָךְ חֲמוּם וְהַקְּרוּר, וְהַהֲרִטְבָּה וְהַיִּבֶשׁ וְהַתְּלוּיִים בָּהֶם, מִבְּלִי שֶׁיִּיַּחֲס לָהֶם חֲכָמָה רַק עֲבוּדָה, אֲבָל הַצִּיּוֹר וְהַשְּׁעוֹר וְהַהֲזָרְעָה וְכָל אֲשֶׁר בּוֹ חֲכָמָה לְכַנְּנָה, לֹא יִתְיַחֲס כִּי אִם לְחֲכָם הַיְכוֹל הַמְּשַׁעַר. וַיִּמִּי שֶׁקּוֹרָא אֵלָה שְׁמֵתִקְנִים הַחֲמֵר בְּחֲמוּם וּבְקָרוּר טָבַע, לֹא יִזִּיק, כִּשְׁמֵרְחִיק מֵהֶם הַחֲכָמָה, כְּאֲשֶׁר יִרְחִיק מִהָאִישׁ וְהָאִשָּׁה יְצִירַת הַזֶּלֶד בְּהַתְחַבְּרָם, אִךְ הֵם עוֹזְרִים לְחֲמֵר הַמְּקַבֵּל צוּרַת הָאֵדֶם, מֵאֵת הַמְּצִיר הַחֲכָם. וְאֵל יִהְיֶה רְחוּק בְּעִינֵיךָ הִרְאוֹת רְשָׁמִי עֵינָיִם אֵלּוֹהִיִּים נִכְבָּדִים בְּעוֹלָם הַזֶּה הַתְּחַתּוֹן, כִּשְׂיִהְיוּ הַחֲמֵרִים הֵהֶם נְכוֹנִים לְקַבֵּל אוֹתָם. וְזֵהוּ שְׂרָשׁ הַאֲמוּנָה וְשְׂרָשׁ הַפְּרִי.

עח אמר הכוֹזֵר: וְאִיךְ יִהְיֶה שְׂרָשׁ הַאֲמוּנָה הוּא שְׂרָשׁ הַפְּרִי.

עט אמר הכוֹזֵר: כֵּן, כִּי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יִכְיֵנוּ לְקַבֵּל הַרְשָׁמִים הֵהֶם הַאֲלֵהִים אֵינָם בִּיכְלֵת אָדָם וְלֹא יוּכְלוּ לְשַׁעַר כְּמוֹתָם וְאִיכּוֹתָם, וְאִם יִדְעוּ עֲצָמָם לֹא יִדְעוּ זְמַנֵּיהֶם וּמְקוֹמוֹתָם וְחַבְּוֹרָם וְהַזְּמַן לָהֶם, צָרִיךְ בָּזֶה אֶל יְדִיעָה שְׁלֵמָה מִפְּרִשְׁתַּת תְּכֵלֵית הַבְּאוּר מֵאֵת הַאֲלֵהִים. וַיִּמִּי שֶׁהִגִּיעוּ הַדָּבָר הַזֶּה וְקִיַּם אוֹתוֹ עַל גְּבוּלָיו וְתַנְאָיו בְּלִב שְׁלֵם, הוּא הַמְּאָמִין. וַיִּמִּי שֶׁהִשְׁתַּדַּל לְתַקֵּן הַדְּבָרִים לְקַבֵּל הַעֲנָן הַהוּא בְּמַחְקֵר וּסְבָרוֹת וְהַקְּשׁוֹת מִמַּה שֶׁיִּמְצָא בְּסִפְרֵי הַחוּזִים, הוֹרְדֵת הַרוּחָנִיּוֹת וְעֲשִׂית הַטְּלַסְמָאוֹת, הוּא הַמְּמַרְהָ, כִּי הוּא מְקַרֵּב הַקְּרִיבָנוֹת וּמְקַטֵּר הַקְּטוּרוֹת מִהַקְּשָׁה וּסְבָרָה, וְאִינֵנוּ יוֹדְעֵי אֲמִתַּת מַה שְׂרָאוּי, וְכַמָּה, וְאִיךְ, וּבְאִיזָה מְקוֹם, וּבְאִיזָה עֵת וַיִּמִּי מִבְּנֵי אָדָם, וְאִיךְ רָאוּי לְהַתְעַסֵּק בְּעֲנָן הַהוּא וְעֵינָיִם רַבִּים סְפוּרִים יִאָּרְךָ. וְהִיא כְּכִסְיֵל, אֲשֶׁר נִכְנַס בְּאוֹצַר רוּפָא מִפְּרָסָם כִּי רְפוּאוֹתָיו מוֹעִילוֹת וְהוֹרְפָא אֵינֵנוּ בּוֹ, וּבְנֵי אָדָם הֵיוּ מְכוֹנְיִים אֶל הַאוֹצַר הַהוּא לְבַקֵּשׁ תּוֹעֵלַת, וְהַכְּסִיל הַהוּא הִיא נוֹתֵן לָהֶם מִן הַכְּלִים הֵהֶם וְהוּא לֹא הִיא מְכִיר הַרְפּוּאוֹת, לֹא כַּמָּה רָאוּי לְהַשְׁקוֹת מִכָּל רְפוּאָה לְכָל אִישׁ וְאִישׁ, וְהַמִּית בְּרְפוּאוֹת הֵהֶם אֲשֶׁר הֵיוּ מוֹעִילוֹת לָהֶם, וְאִם יִדְמֹן שֶׁיִּקְבֵּל תּוֹעֵלַת אֶחָד מֵהֶם בְּכָלִי מִן הַכְּלִים הֵהֶם

טו בני אדם אליו ויאמרו כי הוא המועיל, עד אשר יטעם או יראו לזולתו תועלת במקרה יטו אליו ולא ידעו כי המועיל בעצמותו אמנם הוא עצת הרופא ההוא החכם אשר חבר הרפואות ההם והיה משקה אותם כראוי והיה מצוה החולה שיזמן מה שצריך לכל רפואה ורפואה ממאכל ומשקה ותנועה ומנוחה ושנה וקיצה ואויר ומשקב וזולתם. ועל הדרך הזה היו בני אדם קדם משה, זולתי מעט מזער, נפתים בנמוסי הכוכבים והטבעים ונעתיקים מנמוס אל נמוס ומאלוה אל אלוה, ואפשר שמחזיקים ברבים מהם ושוכחים מנהיגם ומנהלם, ומשימם סבה לתועלות, והם בעצמם סבה לנזקים, כפי ההכנה והזמון. אבל המועיל בעצמו הוא הענין האלהי, והמזיק בעצמו הוא העדרו.

פ אמר הכוזרי: נשוב אל עניננו והודיעני, איך קמה תורתכם ואיך פשטה ונראתה, ואיך נתחברו הדעות אחרי אשר היו חלוקות, ובכמה שנים נתסדה האמונה ונבנתה עד שנתחזקה ונשלמה, כי התחלות הדתות מבלי ספק לא תהיינה כי אם ביחידים, שמתגברים לעזר הדבר אשר ירצה האלהים להראותו, והם הולכים ורבים ונעזרים בעצמם, או שקינם להם מלף עוזר ויכריח ההמון על הדבר ההוא.

פא אמר החבר: לא יקום ויגדל על הדרך הזה אלא הנמוסים השכליים אשר התחלתם מן האדם, וכאשר יגמר ויעזר לאמר כי הוא נעזר מן הבורא ומלמד והדומה לזה, אבל הנמוס אשר התחלתו מהבורא, הוא קם פתאום. נאמר לו: היה ויהי, כבריאת העולם.

פב אמר הכוזרי: הבהלת אותנו בדבריך החבר.

פג אמר החבר: אבל הענין מבהיל יותר, כי היו בני ישראל משעבדים במצרים שש מאות אלף רגלי מבו עשרים שנה ומעלה, מתיחסים אל שנים עשר שבטים, לא נמלט מהם איש ולא ברח אל ארץ אחרת ולא נכנס ביניהם נכרי, מיחלים המועד אשר יעד בו אל אבותם אברהם יצחק ויעקב שינחילם את ארץ כנען. וארץ כנען היתה בעת ההיא בידי שבע אמות בתכלית הרב והחזקה וההצלחה, ובני ישראל בתכלית הדלות והעוני ביז פרעה; הורג את בנייהם שלא ירבו. ושלח משה ואהרן עם חלשתם ועמדו כנגד פרעה עם חזקתו באותות ובמופתים ובשנוי המנהיגים, ולא יכל להסתור מהם ולא לצוות עליהם ברע, ולא למנע עצמו מעשר מכות אשר חלו במצרים, במימיהם ובאמצעם ובאזורים ובצמחיהם ובבהמתם ובגופם ובנפשיותם, שמות מהם ברנע אחד בחצות הלילה היקר שהיה בבתיהם והחביב להם, כל בכור, ואין בית אשר אין שם מת, זולתי בתי בני ישראל. וכל המכות האלה היו באות באזהרה ובהתראה ובמועד ומסתלקות באזהרה ובהתראה, כדי שיתברר כי הם בכונה מאת אלוה חפץ עושה חפצו בעת שיחפץ, לא מצד הטבע ולא מצד הכוכבים ולא במקרה. ואחר יצאו בני ישראל בדרך השם בלילה ההוא בעת שמתו בכוריהם, מעבדות פרעה, והלכו דרך ים-סוף ומנהלם עמוד ענן ועמוד אש, הולכים לפנייהם ומנהיגים אותם, ונגידיהם וכהניהם שני הזקנים האלהים, משה ואהרן, היו בעת שנתנבאו בני שמונים שנה ויותר. ועד העת ההיא לא היו להם מצות כי אם מעט, מורשה מן היחידים ההם מאדם ונת, ולא בטלם משה אבל הוסיף עליהם. ואחר כן רדף אחריהם פרעה ולא נצטרכו אל כלי מלחמה ולא היו מלמדי מלחמה, ובקע את היס ועברו בתוכו וטבע בו פרעה וחילו והשליכם היס מתים לעיני בני ישראל. והדבר ארף וידוע.

פד אמר הכוזרי: זהו הענין האלהי באמת, ומה שנתלה בו מן המצות ראוי לקבלו כי אין נכנס בלב מחמתו ספק לא מכשפים ולא מתחבולה ולא מדמיון, ואלו נדמה להם הבקע היס ועברים בתוכו, ידמה להם הצלתם מן העבדות ומות מעבידיהם וקחתם שללם והשאר ממונם אצלם, וזה עקשות מאפיקורסים.

פה אמר החבר: ואחרי זה שעמדו במדבר מקום אין זרע והוריד להם לחם נברא יום יום מלבד השבת, אכלוהו ארבעים שנה:

פו אמר הכוזרי: גם אלה אין בהם מדה, מה שמתמיד ארבעים שנה לשש מאות אלף איש והנלוים אליהם, גרד ששה ימים ויסתלק יום

השבת, אם כן חובה לקבל השבת מפני שהיה הענין האלהי כמו נדבך בו.

פז אמר החבר: השבת מזוהר עליו מזה ומבריאת העולם בששת ימי בראשית וממה שאני עתיד לזכרו, והוא שהעם, עם מה שהאמינו במה שבא בו משה אחר המופתים האלה, נשאר בנפשותם ספק, איך ידבר האלהים עם האדם, כדי שלא תהיה התחלת התורה מעצה ומחשבה מחמת אדם ואחר יחברו עזר ואמץ מאת האלהים, מפני שהיה רחוק הדבור בעיניהם מזולת אדם, בעבור שהדבור גשמי. ורצה יי להסיר הספק הזה מלבבותם וצוה אותם להתקדש הקדשה הצפונה והגלויה, ושם הדבר הנחוץ בה: פרישות מן הנשים והזמון לשמע דברי האלהים. והתקדש העם, ונזדמן למדרגת הנבואה, אף לשמע דברי האלהים פנים בפנים. והיה זה אחר שלשה ימים בהקדמות אותות גדולות מקולות וברקים ורעמים ואש ששבה את הר סיני, ונשארה האש היא ארבעים יום רואין אותה העם, ורואין את משה בא בתוכה ויוצא ממנה, ושמע העם דבור צח בעשרת דברים, הם אמות התורות ושרשיהן. אחד מהם מצות שבת, וכבר קדמה מצותו עם הורדת הפן. ואלה עשרת הדברים לא קבלם ההמון מאנשים יחידים ולא מנביא, כי אם מאת האלהים נתנו, אבל לא היה בהם כח כמשה לראות הדבר הגדול ההוא. והאמינו העם מן היום ההוא, כי משה מדבר בו בדבור התחלתו מאת הבורא, לא קדמה למשה בו מחשבה ולא עצה, – שלא תהיה הנבואה, באשר חשבו הפילוסופים מנפש יודככו מחשבותיה ותדבק בשכל הפועל, הנקרא רוח הקדש או בגבריאל וישכיליהו, ואפשר שיתדמה לו בעת ההיא בחלום או בין שנה וקיצה שאיש מדבר עמו ושומע דבריו בנפשו לא באזניו, ורואה אותו במחשבתו לא בעיניו, ואז יאמר כי הבורא דבר-בו. וסרו אלה הסברות במעמד הגדול ההוא. ומה שגלוה אל הדבור האלהי מן המכתב האלהי, שחקק עשרת הדברות האלה בשני לוחות אבנים קרות, ונתן אותם אל משה, וראו אותם מכתב אלהי באשר שמעו אותם דבור אלהי. ועשה להם משה במצות האלהים ארון והקים עליו המשכן הנדוע, ונשאר זה בין בני ישראל כל ימי הנבואה פתשע מאות שנה, עד שפרו העם ונגנו הארון וגבר עליהם נבוכדנצר והגלם.

פח אמר הכוזרי: מי ששומע דבריכם, כי האלהים דבר עם המונכם וכתב לכם לוחות וזולת זה, הדין עמו שייחס אליכם דעת ההגשמה. גם אתם אין להאשימכם, כי אין מדחה למעמדות הגלויים הגדולים האלה, ויש לדון אתכם לזכות בהשלכת החקשה והעיון השכלי.

פט אמר החבר: חלילה לאל מן השקר ומה שהשכל מרחיק אותו וישימהו שקר. ותחלת עשרת הדברים הוא הצווי שנאמין באלהים, והשני האזהרה מעבד אלהים אחרים חוץ מיי ומשתף לו ומעשות פסל ותמונה ותבנית, וכללו של דבר – מהגשים. ואיך לא נרוממהו מהגשמות ונאנחנו מרוממים קצת מבריאותיו מהגשמות, כנפש המדברת, אשר היא האדם באמת, כי אשר דבר עמנו ממש וישכיל וינהיג, איננו לשונו ולא לבו ולא מוחו, אף אלה כלים למשה ומשה נפש מדברת מכרת, איננה גשם ואיננה נגבלת במקום, ולא יצר ממנה מקום, ולא תצר היא מהכלל בה צורות כל הברואים, ונאנחנו מתארים אותה בתארים מלאכותיים רוחניים, כל שכן בורא הכל יתברך. אמנם הדין עלינו שלא נדחה מה שיקבלנו מן המעמד ההוא, ונאמר שאין אנחנו יודעים איך נגשם הענין עד ששב דבור וקרע את אזנינו, ולא מה שברא לו יתברך ממה שלא היה נמצא, ולא מה שהעביר לו מן הנמצאים, כי לא יחסר לו יכלת, באשר ברא את השמים והכוכבים ברצונו בלבד, ורצה יתברך ונגשם על השעור אשר חפץ, ונחרת בהם הכתב בעשרת הדברים, באשר נאמר, כי קרע את היס ושמהו לחומות עומדות מימין העם ומשמאלם, ומסלות מסדרות ורחבות וארץ ישרה, ילכו בה מבלי טרח ולא עיב. וכן הקריעה והבנין והתקון מיחס אליו יתברך, לא יצטרך בו אל כלי ולא אל סבות אמצעיות באשר יצטרך בפעל הברואים, כי המים עמדו במאמרו ונצטירו בחפצו, וכן יצטיר האויר המגיע אל און הנביא בצורות האותיות שהם מורות על הענינים שהוא חפץ להשמיעם אל הנביא או אל ההמון.

צ אמר הכוזרי: זאת הטענה מספקת.

צא אמר החבר: ואינני גוזר שהיה הענין על הדרך הזה ואולי היה על דרך יותר עמוק ממה שיעלה במחשבותי, אך העולה מזה, האמנת מי שראה המעמדות האלה כי הענין הוא מאת הבורא מבלי מצווע, מפני שהם דומות לבריאה הראשונה והיצירה הראשונה, ותאמין הנפש בתורה הנתלית בהם עם האמונה כי העולם חדש וכי יי בראו כמו שהתבאר, שברא הלוחות והמן וזולתו, ויסורי מלב המאמין ספקות הפילוסופים ובעלי הקדמות.

צב אמר הכוונתי: הזהר החבר שלא תטה בספור שבחי עמך ותעזב מה שנתפרסם ממרזם עם אלה המעמדות, כי שמעתי שבתוך זה עשו עגל ועבדוהו מבולתי האלהים.

צג אמר החבר: חטא שהגדילוהו עליהם לגדלתם והגדול מי שחטאיו ספורים.

צד אמר הכוונתי: וזה מנטותך ועזרך לעמך, ואי זה עון גדול מזה, ואי זה מעשה ישאר אחר זה?

צה אמר החבר: הרפה לי מעט, עד שאבאר אצלך גדלת העם, ודי לי לעד, שהשם בחרם לעם ולאמה מבין אמות העולם, וחול הענין האלהי על המונם עד שהגיעו כלם אל מעלת הדבור. ועבר הענין אל נשיהם והיו מהן נביאות, אחר שלא היה חל הענין האלהי כי אם ביחידים מבני אדם אחר אדם הראשון, כי אדם היה שלם מבולתי תנאי, כי אין טענה בשלמות מעשה, מעושה חכם יכול, מחמר בחרו לצורה אשר חפץ בה, ולא מנע מונע ממזג שכבת זרע האב ולא מדם האם ולא מהמזונות וההנהגה בשני הגדול והינקות והתחלפות האויר והמים והארוך, כי יצרו כמגיע לתכלית? מי הבריות השלם ביצירותיו ובמדותיו, והוא אשר קבל הנפש על תמה והשכל על תכלית מה שביכלת האנושי, והכח האלהי אחר השכל, רצוני לומר: המעלה אשר בה ידבק באלהים וברוחניים, וידע האמתות מבלי למוד, אבל במחשבה קלה, וכבר נקרא אצלנו בן-אלהים, וכל הדומים לו מזרעו – בני אלהים. והוליד בנים רבים ולא היה מהם ראוי להיות במקום אדם אלא הכל, כי הוא היה דומה לו. וכאשר הרגו קין אחיו מפני קנאתו בו על המעלה הזאת, נתן לו תחתיו שות, והיה דומה לאדם, והיה סגלה ולב וזולתו כקליפה. וסגלת שות אנוש. וכן הגיע הענין עד נח: ביחידים היו לבבות, דומים לאדם ונקראים בני אלהים, שלמים בבריאתם ובמדותם ובאריכות הימים ובחכמות וביכלת, ובימיהם אנו מונים מאדם ועד נח וכן מנח ועד אברהם. ואפשר שהיה מהם מי שלא דבק בו הענין האלהי כתר, אבל אברהם בנו היה תלמיד לאבי עבר, ועוד – שהשיג נח בעצמו. והיה הענין האלהי דבק בהם מאבות אבותם אל בני בנים. ואברהם סגלת עבר ותלמידו ועל כן נקרא עברי, ועבר היה סגלת שם היה סגלת נח, מפני שהוא יורש האקלימים השונים אשר אמצעיתם וחמדתם ארוך כנען אדמת הנבואה, ויצא יפת אל צפון וחס אל דרום. וסגלת אברהם מפל בניו – יצחק, והרחיק כל בניו מהארוך הזאת המסגלת כדי שתהיה מיחדת ליצחק, וסגלת יצחק – יעקב, ונדחה עשו אחיו מפני שזכה יעקב בארוך ההיא, ובני יעקב כלם סגלה, כלם ראויים לענין האלהי, והיה להם המקום ההוא המיוחד בענין האלהי, וזה היה תחלת חול הענין האלהי על קהל, אחרי אשר לא היה נמצא כי אם ביחידים. וישמרו האלהים ויפרם ויגדלם במצרים, כאשר יגדל האילן אשר שרשו טוב, עד שהוציא פרי שלם דומה לפרי הראשון אשר נטע ממנו, רצוני לומר: אברהם יצחק ויעקב ויוסף ואחיו, והיה מן הפרי משה ואהרן ומרים, וכמו בצלאל ואהליאב וכמו ראשי המטות ושבעים הזקנים אשר היו ראויים לנבואה מתמדת, וכיהושע וכלב וחור וזולתם רבים. ואז היו ראויים להראות האור עליהם וההשגחה ההיא הרבנית, ואם היו ביניהם ממרים היו נגעים, אך הם בלי ספק סגלה, כאשר הם בתולדתם וטבעם מן הסגלה וילידו מי שהיה סגלה ונזהרים באב הממרה בעבור מה שיתערב בו מן הסגלה אשר תראה בבנו או בבן בנו כפי מה שתזדכך הטפה, כמו שאמרנו בתרח וזולתו ממי שלא נדבק בו הענין האלהי אך בשרש תולדתו שיליד סגלה, מה שלא היה כן בתולדת כל הנולד מחם ויפת. ונראה כזה בענין הטבעי, כי כמה יש מבני האדם שאינו

דומה לאב קלל אך הוא דומה לאבי אביו! ואין ספק כי הטבע ההוא והדמיון ההוא היה צפון באב ואף על פי שלא נראה להרגשה, כאשר היה צפון טבע עבר בבניו עד שנראה באברהם.

צו אמר הכוזרי: זאת באמת היא הגדלה הנמשכת מאדם, ואדם היה הגדול שבבריאות הארץ, ונתחייבה לכם הגדלה על כל הנמצאים בארץ. אבל איזה הגדלה היא מן החטאת היא?

צו אמר החבר: כי האמות כלם בזמן ההוא היו עובדים צורות, ואלו היו הפילוסופים, מביאים מופת על היחוד ועל האלהות לא היו עומדים מבלי צורה שמכונים אליה ואומרים להמונים, כי הצורה היא דבק בה ענין אלהי וכי היא מיחדת בדבר מפלא נכרי. ומהם מי שמיחס זה אל האלהים, כאשר אנו עושים היום במקומות המכבדים אצלנו, עד שאנו מתברכים בהם ובעפרם ואבניהם, ומהם מי שמיחס אותו אל רוחניות כוכב מן הכוכבים או חיל מן החילים או מערכת מזל וזולת זה, ולא היו מסכימים ההמון על תורה אחת, אלא בצורה מרגשה שמכונים אליה. והיו בני ישראל מצפים למה שיעד אותם משה שיריד להם ענין מאת יי שיראו אותו ויקבילוהו כאשר היו מקבילים עמוד הענן ועמוד האש בצאתם ממצרים, אשר היו מביטים אליו ומקבילים ומגדלים אותו ומשתחווים נכחו לאלהים, וכן היו מקבילים עמוד הענן אשר היה יורד על משה בדבר אתו האלהים והיו עומדים בני ישראל ומשתחווים נכחו לאלהים. וכאשר שמעו העם דברי עשרת הדברים ועלה משה על ההר להוריד להם הלוחות כתובים ולעשות להם ארון להיות להם דבר נראה שיכוננו נגדו, שבו הברית לאלהים והברית הרבנית, רצוני לומר: הלוחות, זולת מה שדבק בארון מהענן והכבוד ומה שנראה בעבורו מהמופתים, ונשארו העם מצפים לרדת משה והם על ענינם לא שנו תארים ועדים ובגדיהם, אשר עמדו בהם יום מעמד הר סיני אך נשארו בתכונתם ממתנינם למשה לעתים, ובושש מהם ארבעים יום והוא לא לקח צידה ולא נפרד מהם אלא על מנת שישבו ליומו, אז נברה המחשבה הרעה על קצת ההמון ההוא הגדול והתחילו המון העם להחלק מחלקות ומרבים העצות והמחשבות עד שנצטרכו מהם אנשים לבקש נעבד מרגש יכוננו נגדו כשאר האמות, מבלי שיקחו באלהות מוציאם ממצרים, אבל – שהיה מנח להם להקביל אליו, כשיספרו נפלאות אלהיהם, כאשר עשו הפלשתים בארון שאמרו כי האלהים שם, וכאשר אנו עושים בשמים ובכל דבר שאנו יודעים שתנועתו אמנם היא בחפץ האלהים מבלי מקרה ולא רצון אדם ולא טבע. וחטאתם היתה בציור אשר נאסר עליהם ושיחסו ענין אלהי אל מה שעשו בידם ורצונם מבלי מצות האלהים, ויש להם התנצלות – במה שקדם מהמחלקת ביניהם, ולא הגיעו עובדיו אל שלשת אלפי איש מקל שש מאות אלף שהיו. אבל התנצלות הגדולים שסיעו בעשותו היה – בעבור שיראה הממרה מהמאמין כדי להרג הממרה העובד אותו, ונחשב להם לעון מפני שהוציאו המרי מן הכח והמצפון אל גבול המעשה. ולא היה העון ההוא יציאה מקלל עבודת מוציאם ממצרים, אך היה מרי לקצת מצותיו, כי הוא יתברך הזהיר מן הצורות, והם עשו צורה, והיה להם להמתין, שלא יקבעו לעצמם דבר שיקבילוהו וימשכו אחריו, ומצפח וקרבות. וזה היה מעצת מי שהיה ביניהם מן החושים והאצטגנינים, חשבו שהיה פעולתם הסבריות קרובות מן המעשים האמתיים, והיה ענינם בזה פענן הפסיל, אשר זכרנו, שנקנס בתנוה הרופא והמית האנשים, אשר היה מועילם ברפואות ההם קדם לכן. עם שלא היה כונת העם לצאת מעבודת האלהים, אך היו חושבים שהם משתדלים בעבודה, ועל כן באו אל אהרו, ואהרו חפץ לגלות מצפונם, ועל כן סיע בעשותו ונאשם בהוצאתו מרים מן הכח אל המעשה. והדבר ההוא הוא מרחק ומגנה אצלנו, מפני שאין בזמן הזה צורות נעבדות ברב האמות והיה קל בזמן ההוא, מפני שהיו עושים כל האמות צורות לעבד אותם. ואלו היתה חטאתם שעשו בית ברצונם לעבודה, לכן אליו ולהקריב בו הקרבות ולכבודו, לא היה דבר גדול בעינינו, מפני מה שאנו נוהגים בו היום, מעשות בתים בבחירתנו וגדלנו להם והתברכנו בהם, ואפשר שנאמר שהשכינה חלה בהם והמלאכים חונים סביבותיהם' ולילא הצרך להתחברות קהלנו, היה הדבר הזה נכרי, כאשר היה בימי המלכים, שהיו מוחים באנשים משתדלים, שהיו עושים בתים לעבודה, היו נקראים

במות, והיו חסידי המלכים הורסין אותם, כדי שלא יגדלו זולתי הבית אשר בחר בו האלהים והתכונה אשר צנה בה. ולא היה הדבר נכרי בצורות, אשר צנה הוא בהם מהכרובים. ועם כל זה נענשו האנשים אשר עבדו העגל ביום ההוא והרגום, והיה מספר כלם שלשת אלפי איש מכלל שש מאות אלף, ולא פסק המן לרדת למזונם, והענו לסוכף עליהם ועמוד האש להנחתם, והנבואה מתמדת ונוספת ביניהם, ולא נעדר מהם דבר מכל אשר נתן להם זולת שתי הלוחות, אשר שברם משה, והתפלל להשיבם והושבו להם וכפר להם העון ההוא.

צח אמר הכוזרי: כבר עזרת עצתי במה שעלה בדעתי ובמה שראיתיו בחלומי, כי אין האדם מגיע אל הענין האלהי אלא בדבר אלהי, רצוני לומר: במעשים שיצגים האלהים. ואם לא – הנה רב בני אדם משתדלים, אפילו החוזה והקוסם ועובד האש ועובד השמש והמשנים וזולתם.

צט אמר החבר: כן-הוא, וכן כל תורותינו כלם פתובות בתורה מדבור האלהים עם משה, וממה שכתב משה ונתן להמון הגדול ההוא בקבוצם במדבר, לא נצטרכו בה לקבלה ולא להוראת פרשה ופרשה ומצוה מצוה, ותכונת הקרבנות ואיך מקריבים אותם ובאיזה מקום ולאיזה צד ואיך נשחטים ואיך עושים בדם ונתחיהם ממלאכות חלוקות, כלם בבאור מאת האלהים שלא יחסר מהם דבר קטן ויפסד הכל, כמו ההיות הטבעיות, אשר הם מתחברות מיחסים דקים לא תשיגם המחשבה לדקותם, אשר אם יארע מכשול מעט ביחסים ההם היתה נפסדת ההנהגה ההיא ולא היה בצמח ההוא או החי ההוא או האבר ההוא דרך משל אלא מפסד או נעדר. וכן נזכר איך תנתח הבהמה הנקרבת, ומה יעשה באבר אבר, ומה שיש לאכילה ומה שיש לשרפה ומי יאכל ומי ישרוף ומי יקריב מפתות, מצוה בהם לא יעברום, ואיך תהיה תכונת המקריבים, שלא יהיה בהם פגם – עד תכשיטיהם ומלבושיהם, וכל שכן מלבוש כהן גדול אשר נתן לו רשות לבא אל מקום הענין האלהי, מקום השכינה והארון והתורה, ומה שנתלה בזה מן הקדשה והטהרה ומדרגות הטהרות והקדשות והתפללות, דבר שיאריך ספורו אך סומכים בו על קריאת התורה ומה שהעתיקו רבותינו, והכל מדברי אלהים עם משה. וכן תכונת המשכן פלה הראתה למשה בהר סיני: המשכן, והאהל, והשלחן, והמנורה, והארון, וחרצ המשכן, ועמודיו, ומכסיו, וכל מלאכותיו הראוי לו רוחניות וציר אותם גשמיות פאשר התוו לו, וכן הבית הגדול, אשר בנה שלמה, הראה לדוד צורתו רוחניות, והבית העולמי הקדוש אשר יעדנו בו, הראה לנביא יחזקאל צורתו ותכונתו. ואין בעבודת האל סברא ולא הקשה ולא התחממות, ואלו היה כן, – היו הפילוסופים מגיעים ברב חכמתם ושכלם לכפל מה שהגיעו בני ישראל.

ק אמר הכוזרי: בכמו זה תנוח הנפש לקבל התורה מבלי ספק ולא פקפוק, שיבא נביא לעבדים משעבדים לחוצים וייעד אותם שיצאו מעבודתם בעת ההיא מבלי אחר על התכונה ההיא, ושיכניסם אל ארץ כנען והיא ביד שבע אמות כל אחת חזקה מהם, והודיע לכל שבט חלקו מהארץ קדם שיגיעו אליה, והתקיים הכל בזמן מעט במופתים נוראים, זה מאמת גדלת השולח וכבוד השלוח וגדל מעלת אשר אליהם לבדם שלח. ואלו היה אומר כי אני שלוח לישר כל העולם ולא היה דברו מגיע עד חציו היה פגם בשליחותו, מפני שלא נשלמה כונת הבורא בשליחותו, והיה מונע השלמתה היות ספר תורתו עברי, והיה מעמס על אמות שפא והדו וכוזר להבינו ולעשות מה שכתוב בו, אלא אחרי מאות שנים, או שיקרה להם להשתנות אליהם בעבור נצחון או שכוונה לא בראית הנביא בעצמו, או נביא אחר שמעיד ומזהיר על תורתו.

קא אמר החבר: לא קרא משה לתורתו זולתי עמו ואנשי לשונו, ויעד אותם הבורא להזהיר על תורתו כל הימים על ידי הנביאים, ועשה כן כל ימי הרצון והזמן שהיתה השכינה ביניהם.

קב אמר הכוזרי: והלא היה יותר טוב שיישר הכל והיה זה יותר נכון וראוי בחכמה.

קג אמר החבר: והלא היה יותר טוב שיהיו החיים כלם

מְדַבְּרִים. אִם כֵּן כָּבֵר שְׂכַחַת מַה שֶּׁקִּדְּמָה בְּהַמְשָׁךְ זֶרַע אָדָם, וְהֵיכָא חַל הָעֵינָן הָאֱלֹהִים בְּאִישׁ, שֶׁהִיא לֵב הָאֲחִים וְסִגְלַת הָאֵב, מְקַבֵּל לְאוֹר הַהוּא, וְזוּלָתוֹ כְּקִלְפָה אֵינְנוּ מְקַבֵּל אוֹתוֹ, עַד שֶׁבָּאוּ בְּנֵי יַעֲקֹב כָּלָם סִגְלָה וְלֵב' נְבִדְלִים מִבְּנֵי אָדָם בְּעֵינָיִם מִיַּחְדִּים אֱלֹהִים, שְׁמִים אוֹתָם כְּאֵלוֹ הֵם מִיֵּן אַחַר מְלֻאכּוֹתַי, מְבַקְשִׁים כָּלָם מַעֲלַת הַנְּבוּאָה וְרַבָּם מְגִיעִים אֵלֶיהָ, וּמִי שֶׁלֹּא נִגִיעַ אֵלֶיהָ, קָרוֹב לָהּ בְּמַעֲשֵׂים הַנְּרָצִים וְהַקְדָּשָׁה וְהַטְהָרָה וּפְגִיעַת הַנְּבִיאִים. וְדַע, כִּי כָל אִשָּׁר יִפְגַע נְבִיא בַעַת פְּגָעוֹ אוֹתוֹ וְשָׁמְעוּ דְבָרָיו הָאֱלֹהִים, מִתְחַדְּשֵׁת לוֹ רוּחַנִיּוֹת וְנִפְרָד מִסוּגוֹ בְּזָכוֹת הַנֶּפֶשׁ וְהַשְׁתוֹקֵקָה אֶל הַמְּדַרְגּוֹת הַהֵם וְהַדְּבָקוֹ בְּעֵנֹה וּבִטְהָרָה. זֹאת תְּהִיָּה אֲצֻלְם הַרְאֵה הַנְּרָאִית וְהָאוֹת הַבְּהִיר בְּגִמּוּל הָעוֹלָם הַבָּא, כִּי הַמְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ אֵינְנוּ, אֲלֵא שֶׁתְּשׁוּב נֶפֶשׁ הָאָדָם אֱלֹהִית, תִּפְרָד מִחוּשָׁיו וְתִרְאֶה הָעוֹלָם הַהוּא הָעֵלְיוֹן וְתִהְיֶה בְּרָאִית הָאוֹר הַמְּלֻאכּוֹתַי וְשָׁמִיעַת הַדְּבִיר הָאֱלֹהִי, כִּי הַנֶּפֶשׁ הַהִיא תְּהִיָּה בְּטוּחָה מִן הַמְּנוֹת כְּשֶׁיִּכְלוּ כְּלִיָּה הַגּוֹפִיִים. וְכֹאשֶׁר תִּמְצָא תוֹרָה שְׁמִיעִים בִּידְעֵתָה וּמַעֲשֵׂיָהּ אֶל הַמְּדַרְגָּה הַזֹּאת בְּמִקּוֹם אִשָּׁר צוּתָה וְעַם הָעֵינָיִם אִשָּׁר צוּתָה בָּהֶם, הִיא מְבַלֵּי סִפְק הַתוֹרָה שֶׁמְבַטֵּחַ בָּהּ לְהַשְׁאִיר הַנֶּפֶשׁוֹת אַחַר כְּלוֹת הַגּוֹפּוֹת.

קד אָמַר הַכּוֹזְרִי: אֲנִי רוֹאָה שְׁיַעוּדֵי זוּלַתְכֶם שְׁמָנִים וּדְשָׁנִים מִיעוּדֵיכֶם.

קה אָמַר הַחֲבֵר: אֲבָל הֵם כָּלָם אַחֲרֵי הַמְּנוֹת וְאִין בְּחַיִּים בָּהֶם דְּבָר שְׁיוֹרָה עֲלֵיהֶם.

קו אָמַר הַכּוֹזְרִי: וְלֹא רָאִיתִי אֶחָד מִן הַמַּאֲמִינִים בְּיעוּדֵים הַהֵם שֶׁהוּא מִתְאַוָּה לְמַהִירוֹתָם, אֲבָל אִם הִיא בִּיכְלֵתוֹ לְאַחֲרֵם אֶלְף שָׁנִים וַיִּשְׁאַר בְּמַסְרַת הַחַיִּים וּבְעַל הָעוֹלָם וְעֶצְבוֹנוֹ, הִיא בּוֹחַר בָּזָה.

קז אָמַר הַחֲבֵר: וּמַה תֹּאמַר בְּמִי שֶׁהוּא רוֹאָה אֵלֶּה הַמַּעֲמָדִים הַגְּדוֹלִים הַמְּלֻאכּוֹתִים.

קח אָמַר הַכּוֹזְרִי: מְבַלֵּי סִפְק שֶׁהוּא מִתְאַוָּה שֶׁתִּתְמַיד נֶפֶשׁוֹ עַל הַפְּרִיָדָה מִחוּשָׁיו וְתִשְׁאַר נְהִיגִית בְּאוֹר הַהוּא, יֵהוּא מִי שֶׁמִּתְאַוָּה הַמְּנוֹת.

קט אָמַר הַחֲבֵר: אֲבָל יַעוּדֵינוּ הַדְּבָקָנוּ בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִים בְּנְבוּאָה, וּמַה שֶׁהוּא קָרוֹב לָהּ, וְהַתְחַבֵּר הָעֵינָן הָאֱלֹהִי בְּנוּ בְּגִדְלָה וּבְכַבּוּד וּבְמוֹפְתִים. וְעַל כֵּן אֵינְנוּ אוֹמְרֵם בְּתוֹרָה, כִּי אִם תַּעֲשׂוּ הַמְּצוּה הַזֹּאת, אֲבִיאְכֶם אַחֲרֵי הַמְּנוֹת אֶל גְּנוֹת וְהַנְּאוֹת, אֲבָל הוּא אוֹמֵר: וְאַתֶּם תְּהִיוּ לִי לְעַם וְאֲנִי אֶהְיֶה לְכֶם לְאֱלֹהִים מְנַהֵג אֶתְכֶם, וְיִהְיֶה מִכֶּם מִי שֶׁיַּעֲמֵד לְפָנַי וּמִי שֶׁיַּעֲלֶה לְשִׁמְיִם כְּאִשָּׁר הִיוּ הוֹלְכִים בֵּין הַמְּלֻאכּוֹתִים, וְיִהְיֶה נִס כֵּן מְלֻאכּוֹתֵי הוֹלְכִים בְּיַדְכֶם בְּאַרְץ וְתִרְאוּ אוֹתָם יַחֲדִים וְרַבִּים, שׁוֹמְרִים אֶתְכֶם וְנִלְחָמִים לְכֶם, וְתִתְמַידוּ בְּאַרְץ אִשָּׁר הִיא עוֹזְרַת עַל הַמַּעֲלָה הַזֹּאת, וְהִיא אֲדַמַת הַקֶּדֶשׁ, וְיִהְיֶה שְׂבָעָה וְרַעְבוֹנָה וְטוֹבָתָה וְרַעְתָּה – בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִים כְּפִי מַעֲשֵׂיכֶם, וְיִהְיֶה נוֹהַג כָּל הָעוֹלָם עַל הַמְּנַהֵג הַטְּבָעִי – זוּלַתְכֶם, כִּי תִרְאוּ, עַם שְׂכִינְתִי שֶׁתְּהִיָּה בְּתוֹכְכֶם, מְטוֹב אֲדַמַתְכֶם וְסִדֵּר גְּשִׁמְיֶכֶם שֶׁלֹּא יַעֲבְרוּ עֲתִיָּהֶם הַצָּרִיף לָהֶם, וְשֶׁתְּגַבְּרוּ עַל אוֹיְבֵיכֶם בְּמַתִּי מִסִּפֵּר – הַמְּנַהֵג, מַה שֶׁתְּכִירוּ בּוֹ, כִּי אִין עֵינֵיכֶם נוֹהַג עַל הַמְּנַהֵג הַטְּבָעִי, אֲבָל הַרְצוֹנִי, כְּאִשָּׁר תִּרְאוּ אִם תִּמְרוּ מִהַבְּצָרַת וְהַנֶּגֶף וְהַחִיָּה הַרְעָה – וְהָעוֹלָם כְּלוֹ בְּשִׁלּוֹה, וְאִז תִּדְעוּ כִּי עֵינֵיכֶם מְנַהֵג אוֹתוֹ דְּבָר שֶׁהוּא גְּדוֹל מִן הָעֵינָן הַטְּבָעִי. וְהִיא כָּל זֶה וְהַתוֹרָה הַזֹּאת וְכָל יַעוּדֵיָהּ מְבַטְחִים, לֹא יִפֹּל מֵהֶם דְּבָר; וְיַעוּדֵיָהּ כָּלָם כּוֹלֵל אוֹתָם שֶׁרַשׁ אֶחָד וְהוּא יְחוּל קִרְבַּת אֱלֹהִים וּמְלֻאכּוֹתָיו. וּמִי שֶׁיִּגִיעַ אֶל הַמַּעֲלָה הַזֹּאת לֹא יִירָא מִן הַמְּנוֹת, וְתוֹרַתְנוּ כְּבֵר הַרְאִית לָנוּ זֶה עֵין בְּעֵין. וְהַמְּשָׁל בָּזָה, חֲבָרִים שֶׁהִיוּ עוֹמְדִים בְּמִדְבָּר, וְהִלְךְ אֶחָד מֵהֶם אֶל הַדָּוּ וּפְגַע מְמֻלָּךְ הַדָּו כְּבוֹד וּגְדָלָה מִפְּנֵי שְׂיָדַע, שֶׁהוּא מִן הַחֲבָרִים הַהֵם, וְהִיא יוֹדֵעַ אֲבוֹתֵיהֶם מִקֶּדֶם וְהִיוּ מְאוֹהָבִיו, וְנָתַן לוֹ מִתְּנוּת יְקָרוֹת שֶׁנִּשְׂאָ אוֹתָם אֶל חֲבָרָיו, וְהַלְבִּישׁוּ בְּגָדֵי חֲמוּדוֹת וְשִׁלַּח עִמּוֹ מַעֲבָדָיו אֲנָשִׁים, – וְלֹא עָלָה עַל לֵב אִישׁ שֶׁיִּצְאָו מִלְּפָנֵי הַמְּלָךְ וְלֹא שִׁיכּוּ אֶל הַמְּדַבְּרֵי הַהוּא, – וְצָנְהוּ בְּמַצּוֹת וְכָרַת עִמּוֹ בְּרִית לְקַבֵּל עֲבוֹדָתוֹ. וְכֹא אֶל חֲבָרָיו עִם הַשְּׁלוּחִים הַהֵם הַהֲדִיִּים וְשָׁמְחוּ בָּהֶם הַחֲבָרִים הַהֵם וְהַשְּׁתַדְּלוּ בְּכַבּוּדָם וּבְנוֹ לָהֶם אַרְמוֹן שֶׁהוּשִׁיבוּם בּוֹ, וְשָׁבוּ הַחֲבָרִים הַהֵם שוֹלְחִים שְׁלוּחִים לְהַגִּיעַ אֶל אַרְץ הַדָּו וְלִרְאוֹת פְּנֵי הַמְּלָךְ מְבַלֵּי טָרַח בְּעֵזֶר אֵלֶּה הַשְּׁלוּחִים שֶׁהִיוּ מוֹרִים אוֹתָם הַדְּרָךְ הַקְּרוֹבָה וְהִישְׁרָה. וַיִּדְעוּ כָּלָם, כִּי מִי שֶׁרוֹצֵה לְלַקֵּת אֶל אַרְץ הַדָּו הוּא קַל עָלָיו מְאֹד כְּשֶׁיִּדְבַק בְּעֲבוֹדַת הַמְּלָךְ וַיִּכְבַּד שְׁלוּחָיו הַמְּגִיעִים אוֹתוֹ אֵלָיו, וְלֹא הַצָּרְכוֹ לְשָׂאֵל לָמָּה יַעֲבֹד

העבודה הזאת, כי העלה נראית לעין – כדי להתחבר במלך, ונחברתו היא הטובה. והחברים הם בני ישראל, וההולך הראשון הוא משה, וההולכים האחרים הם שאר הנביאים, והשלושים ההדורים הם השכינה והמלאכים, והבגדים החמודות הם האור המשכל אשר חל בנפשו מהנבואה והאור המרגש אשר חל על פניו, והמתנות היקרות השלוחות הם שני הלוחות עם עשרת הדברים. ובעלי הנמוסים האחרים לא ראו מכל זה מאומה, אף אמרו להם: קבלו עבודת מלך הדו, פאשר קבלו עליהם החברים ההם, ואחרי המות תגיעו אל המלך, ואם לא, – ירחיק אתכם ויענש אתכם אחרי מותכם. ומהם מי שאמר: לא בא אלינו אדם שיגיד לנו שיהיה אחרי מותו בגן עדן או בגיהנם. ורבים הגבירו סדור ענינם וחבור עצתם וקבלו העבודה ויחלו נפשותם במצפון יחול חלוש, אף בנראה יחול חזק ונאמן, ומתגדלים ומתפארים על עמי הארץ שבהם באמונה. ואיך יתפארו אלה בטענת מה שיגיעו אליו אחרי מותם על מי שיגיע זה אליו בחייו, והלא טבע הנביאים והחסידיים קרוב אל הקימים בעולם הבא יותר מטבע מי שלא קרב אל המדרגה הזאת.

קי אמר הכוונתי: כמה הוא רחוק מן הדעת שיהיה האדם פלה בטבעו אבד גופו ונפשו כבהמות זולתי הפילוסופים, על דעתם. ועוד לאמרו אנשי התורות שהוא ישוב – חי לעד בנעימות, בעבור מלה שהוא אומר בפיו, ואפשר שלא יבין ענינה. כמה גדולה מעלת המלה שתעתיק ממדרגת הבהמות אל מעלת המלאכים, ומי שאינו אומר המלה הזאת ישוב בהמה אפלו אם יהיה פילוסוף חכם עושה טוב כל ימיו כוסף אל המעלות ההם.

קיא אמר החבר: אין אנחנו שוללים משום אדם גמול מעשיו הטובים מאיזו אמה שיהיה, אבל אנחנו רואים הטובה הגמורה לעם הקרובים בחייהם, ואנו עורכים מעלותם אצל האלהים אחרי מותם בערך ההוא.

קיב אמר הכוונתי: והתמד הדמיון הזה בהפך, וערך מעלתם בעולם הבא כמעלתם בעולם הזה היום.

קיג אמר החבר: אני רואה שאתה מגנה אותנו בדלות ומסכנות, – ובהם היו מתפארים גדולי האמות האלה! כי אין מתפארים אלא במי שאמר: "מי שהכה על לחיך הימני הכו לו השמאלי, ומי שלוקח טלייתך תן לו חלוקתך", והגיע הוא וחבריו וההולכים אחריו מאות מן השנים מן הבזו והיסורים וההרג, אל ענינים נפלאים וידועים, והם הם הפארו. וכך בעלי תורת ישמעאל וחבריו, עד שגברו. ובאנשים ההם היו מתפארים ומתגדלים, לא במלאכים האלה אשר גבה שיאם ורחבה מלכותם ונפלאו מרפובותם; אם כן ערכנו אל האלהים יותר קרוב ממה שאם היתה לנו גדלה בעולם הזה.

קיד אמר הכוונתי: כן-הוא אלו היתה כניעתכם ברצון. אבל היא בהכרח, וכאשר תמצא ידכם תהרגו.

קטו אמר החבר: מצאת מקום חרפתי מלך כוזר. כן-הוא, אלו היה רבנו מקבל הדלות כניעה לאלהים ובעבור תורתו, לא היה מניחנו הענין האלהי כל הזמן הארץ הזה. אבל המעט ממנו על הדעת הזאת, ויש שכן לרב – מפני שהוא נושא על הגלות בין הכרח ורצון, כי אלו היה רוצה היה חבר לנוגש אותו – במלה שיאמר בלי טרח, וכמו זה איננו אבד אצל השופט הצדיק, ואלו היינו סובלים הגלות הזה והדלות לשם האלהים כראוי, היינו לפאר הדור שאנו מצפים עם המשיח והיינו מקרבים עת הישועה העתידה שאנו מיחלים אותה. ואנחנו – אין אנחנו משוים עם נפשותינו כל הנכנס בתורתנו במלה בלבד, אבל במעשים שיש בהם טרח על הנפש, מטרה ולמוד ומילה ומעשים תוריים רבים ושינהג במנהגינו, ומתנאי המילה וסבותיה שיזכר תמיד כי היא אות אלהית, שמה האלהים באבר התאווה הגוברת, לגבר עליה ולא ישתמש בה אלא כראוי, בהנחת הזרע במקום הראוי ובעת שראוי וכאשר ראוי, – אולי יהיה זרע מצליח, יציל לקבול הענין האלהי. ומי שדבק בדרך הזה יהיה לו ולזרעו חלק גדול מן הקרבה אל האל יתברך. ועם כל זה לא ישתנה הגר הנכנס בתורתנו עם האזרח, כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה, וזולתם, –

תכלית ענינם שיקבלו מהם ושיהיו חכמים וחסידים אך לא נביאים. והיעודים ההם אשר ערבו לך, כבר קדמו חכמינו לספר גן עדן וגיהנם, ומדדו אותם לארץ ולרחב, וספרו הנעימות והיסורין ביותר ממה שספרו שאר האמות הקרובות. ודברתי עמך עד עתה על מה שצא במקרא בדברי הנביאים, כי לא נזכר בהם, יעודי העולם הבא הרבה בבאור, כאשר נזכר הרבה בדברי החכמים. אמת הוא, כי בדברי הנבואה – שישוב העפר שבונין האדם אל הארץ ותשוב הרוח אל האלהים אשר נתנה, ובדברי הנבואה, – תחית המתים לעתיד ושליחת נביא שמו אליהו, כבר שלח בזמן העובר ולקחו האלהים כאשר לקח זולתו. ואמרו, שהוא לא טעם טעם מיתה. ויש בתורה תפלת מי שהתנבא ברוח האלהים, שהתפלל על עצמו שימות מות ישרים ותהיה אחריתו כאחרית בני ישראל. וכבר שאל אחד מהמלכים נביא מת והתנבא לו בכל מה שיבא עליו כאשר היה מתנבא לו בחייו. ואם היה מעשה המלך ההוא אסור בתורתנו, רצוני לומר: הדרישה אל המתים, הוא מורה כי היו העם מאמינים בימי הנביאים, כי הנפשות נשארות אחר כלות הגופות, ועל כן היו שואלים המתים. ופתיחת תפלתנו שיודעים אותה הנשים כל שכן החכמים: "אלהי, נשמה שנתת בי טהורה. אתה בראתה ואתה יצרתה. אתה נפחתה בי ואתה משמרה בקרבי ואתה עתיד לטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבא. כל-זמן שהנשמה בקרבי – מודה אני לפניך, יי אלהי, שאתה הוא רבון כל המעשים. ברוך המחזיר נשמות לפגרים מתים". וגן עדן עצמו, אשר הרבו בני אדם לזכרו, לא לקחו אותו כי אם מן התורה, והיא המדרגה אשר הוכנה לאדם, ולולא שחטא היה עומד בה לנצח, וכן גיהנם הוא מקום דוע קרוב לירושלים, גיא שאין האש נכבית ממנו, היו שורפים בו עצמות הטמאה והנבלות ושאר הטמאות, והמלה עברית מרובת.

קטו אמר הכוזרי: אם כן אין חדוש אחרי תורתכם אלא חלקיות מדברי גן עדן וגיהנם ותכונתם והקפלת דברים והרבותם.

קיז אמר החבר: גם זה איננו חדש, כי החכמים הרבו בזה מאד עד שלא תשמע ממנו מאומה שלא תמצאנו לחכמים כאשר תבקשנו.